

BESEDILNE VRSTE V SLOVENSKEM BESEDILOSLOVJU¹

Besedilne vrste so rezultati ustaljenih jezikovno-interakcijskih dejanj znotraj posameznega komunikacijskega področja in se konstituirajo prek inkluzivno povezanih karakterističnih funkcijskih, medijsko-položajnih, tematskih značilnosti in značilnosti glede na obliko strukture besedila. Klasifikacija in tipologizacija besedilnih vrst sta tako odvisni od komunikacijskega področja in prototipičnih znotraj- in zunajbesedilnih prvin.

Ključne besede: besediloslovje, besedilo, besedilna vrsta, razvrščanje besedil

1 Uvod

Besedilne vrste so znotraj besediloslovja poleg raziskovanja pomensko-slovnične zgradbe in besedilne funkcije besedila v posameznih kontekstih temeljno raziskovalno področje, saj gre za raziskovanje podobnosti besedil, ki so hkrati rezultat in pogoj za jezikovno delovanje diskurzivne skupnosti. Pri nas so bile do sedaj obravnavane kot stalne oblike sporočanja, v povezavi z vprašanji funkcijske zvrstnosti, pragmalingvistike ter znotraj sistemsko-funkcijskega jezikoslovja z opredelitvami posameznih žanrov. Prispevek prinaša nekatere ugotovitve o tej tematiki znotraj slovenistike in jih vzporeja z opredelitvami besedilne vrste po Heinemannu, Viehwegerju (1991) in Heinemannu (2000a) ter Gansel in Jürgensu (2007).

¹ Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine – vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek*), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Besedilne vrste se konstituirajo prek inkluzivno povezanih karakterističnih funkcijskih, medijsko-položajnih, tematskih značilnosti in značilnosti glede na obliko strukture besedila. Znanje o besedilnih vrstah sodi med nujna znanja, da lahko sodelujemo v komunikacijskih procesih. S prispevkom želim pokazati na pomanjkljivo sistematizacijo besedilnih vrst, kar sicer ugotavlja že Nidorfer Šiškovič (2013: 271), a avtorica ne upošteva večrazsežnostnega modela opredelitve besedilne vrste, ki temelji na komplementarnem opredeljevanju besedila. Tega pa v slovenistiki še ni bilo narejenega.

2 Besedilo

Besediloslovje kot interdisciplinarna veda besedilo v prvi vrsti razume kot pisni komunikacijski proces (Starc 2011: 433).² Besedilo je mesto pogajanja o smislu, saj izraz v kontekstu evocira in potencira le nekatere pomene (Katnić Bakaršić 1999: 80) in praviloma le en smisel. Za Starc (2011: 434) je besedilo »semantični proces družbene dinamike«, jezik in s tem jezikovni sistem sta se razvila v družbenem kontekstu kot eden izmed izrazov družbene semiotike (Starc 2011: 434). Za Gansel in Jürgens (2007: 51) je besedilo komplementarni fenomen, opredeljen s strukturno-slovničnega, semantičnega in komunikacijsko-pragmatičnega vidika, v sebi koherentna celota jezikovnega komuniciranja s prepoznavnimi komunikacijskimi funkcijami in na poseben način oblikovano strukturo, tj. zvezo slovničnih in semantičnih relacij med stavki oz. propozicijami, ki tvorijo besedilo in ki vplivajo na notranjo povezanost ali koherentnost. Tvorec besedila svet svojih izkušenj pretvarja v besedilni svet, zato so pomeni rabljenih (jezikovnih in drugih) znakov odraz tvorčevega in pri interpretaciji naslovnikovega izkušnjejskega sveta, zato je, kot navaja Starc (2011: 434), treba upoštevati tudi metodologije, ki poleg jezikovnih, besednih kodov v analizo vključujejo slikovne in druge semiotske kode.

3 Besedilna vrsta

Besedilna vrsta je po Toporišiču (2000: 721–725) stalna oblika sporočanja oziroma besedila, ki ni le orientacija tvorcu pri oblikovanju besedila, ampak tudi naslovníku pri interpretiranju (Heinemann, Viehweger 1991: 129). Obstajati mora družbena praksa, znotraj katere nastane posamezna besedilna vrsta (Gansel, Jürgens 2007: 60), zato so besedilne vrste presečišče različnih vprašanj jezikovne, družbene in spoznavne vrste (Heinemann 2000a: 509).³ Besedila so različnega obsega, vsebin in slogovnih postopkov, različne vnaprejšnje določenosti leksike in slovničnih struktur, z različno zgodovinsko⁴ in uporabnostno vrednostjo itd. (Heinemann 2000a: 508),

² Kljub temu npr. Heinemann in Viehweger (1991) v okviru poglavja o besedilnih vrstah navajata tudi dvogovorne vrste.

³ O tem tudi Bhatia (1993: 17–22).

⁴ Spreminjanje in odprtost za spremembe sta pomembni značilnosti besedilnih vrst, kot navaja tudi Nidorfer Šiškovič (2013: 269).

torej z različnimi zunaj- in znotrajbesedilnimi prvinami (Heinemann, Viehweger 1991; Gansel, Jürgens 2007: 61)⁵ in se s časom spreminjajo, zato se Gansel, Jürgens (2007: 53) zavzemata za diahron pristop k raziskovanju besedilnih vrst, saj morajo jezikovni uporabniki besedilno vrsto sprejeti kot enega od jezikovno-vedenjskih vzorcev skupnosti, kar je po njunem pogoj za standardizacijo besedilne vrste. Posebej poudarjata, da jezikoslovci enako kot pri izrazu besedilo tudi pri izrazu besedilna vrsta radi delajo skladno z razumevanjem tega izraza v jeziku vsakdanjega komuniciranja (Gansel, Jürgens 2007: 53). Zavedati se je treba, da te opredelitve niso strokovne, ampak del laikovega vsakdanjega besedišča (Gansel, Jürgens 2007: 54), saj je znanje o besedilnih vrstah del jezikovnega zavedanja (Gansel, Jürgens 2007: 55).⁶ Poznavanje besedilnih vrst sodi med kompetence tvorjenja, razumevanja in ustaljene rabe besedilnih vrst (Gansel, Jürgens 2007: 55). Govorci pridobijo kompetence, da v besedilih prepoznajo tipološke napake, prav tako znajo prepoznati in nakazati spremembo besedilne vrste (Heinemann, Viehweger 1991: 131), vendar je to lahko zavajajoče za strokovnjaka in laika, zato Heinemann (2000a: 508) opozarja, da je treba najprej razjasniti vsakdanje, pogovorno razumevanje koncepta besedilnih vrst od strokovnih.

Vičar (2013: 473) ugotavlja, da obstajata v slovenistiki dve smeri raziskovanja besedilnovrstne tematike, in sicer kognitivno-pragmatična, ki ji sledita Skubic 1994/1995 in Mikolič 2007⁷ in smer sistemsko-funkcijskega jezikoslovja, aplicirana v prispevkih npr. Vičar (2013), Nidorfer Šiškovič (2013) in Bizjak (2005). Tudi Vičar opozori na potrebo po obravnavanju besedilnih vrst z vidika večkodnosti, ki jo pri nas po Kress, van Leeuwen uveljavljata tako Vičar (2015) kot Starc (2011).⁸

Skladno z navedenimi ugotovitvami glede smeri raziskovanja besedilnovrstne tematike Mikolič (2007: 341–342) besedilno zvrst razume širše od pojma »besedilne vrste (tipa besedila, žanra, stalne oblike sporočanja)«. Zanj so npr. znanstvena besedila besedilna zvrst, znanstveni članek pa besedilna vrsta, kot posebno zvrst znanstvena besedila določa konstantiv oziroma spoznavna vloga.⁹ Smolej (2012: 18–19) in Kuster (2013: 58) besedilne vrste razumeta kot »družbeno potrjen/sprejet način rabe jezika« oziroma kompleksni vzorec jezikovne komunikacije, razvit »v teku družbenega razvoja v okviru komunikacijskih potreb« (Kuster 2013: 58).

⁵ Navedeni avtorji se zavzemajo za prototipično razumevanje izrazov *znotraj-* in *zunajbesedilni*. Težko je namreč nedvoumno razmejiti med tistimi prvinami besedila, ki so izključno besedilne in drugimi. Npr. komunikacijske danosti lahko razumemo kot prototipično zunajbesedilno prvino, leksiko, slovnične strukture določene besedilne vrste kot prototipične znotrajbesedilne prvine, tema, vsebina, funkcija pa sodijo tako med zunaj- kot znotrajbesedilne prvine.

⁶ Dejstvi, da člani diskurzivnih skupnosti obvladajo besedilne vrste in da so svojo besedilnovrstno zmoglost pridobili z izkušnjami, po Bhatu in Swalesu navaja tudi Nidorfer Šiškovič (2013: 271).

⁷ Dodajam Hudej 2001, Kuster 2013.

⁸ Izraz večkodnost se sicer pojavlja tudi pri Nidorfer Šiškovič (2013: 272–273), a ji pomeni večbesedilnost. Kot primer navaja zagovor doktorske disertacije, saj naj bi po njenem zagovor predstavljal različna besedila več udeležencev.

⁹ Navedeno sicer ni opredelitev besedilne vrste kot take, ampak vzpostavljanje razmerja med pojmi besedilna vrsta, besedilni tip, razred besedilnih vrst, besedilni vzorec idr.

Nidorfer Šiškovič (2013) uporablja izraz funkcijske besedilne vrste, ki se nanaša na »različne družbene prakse«, »primere jezikovne rabe, ki jo družba prepozna po določenih stalnih sestavinah, npr. življenjepis, zapisnik, znanstveni prispevek, elektronsko sporočilo« (Nidorfer Šiškovič 2013: 269). Navedeni izrazi so sicer pogosta poimenovanja besedilnih vrst, vendar pojmovanja teh besedilnih vrst niso nastala na enotnih merilih, zato se pojavlja vprašanje, ali gre v navedenih in drugih podobnih primerih res za besedilne vrste. Po njenem se je zvrstna analiza v 60., 70. letih 20. stoletja osredotočala na prepoznavanje statistično pomembnih leksikalnih in slovničnih značilnosti jezikovnih zvrsti. Ni jasno, na kaj avtorica tu dejansko misli. Statistična metoda pri ugotavljanju značilnosti besedilne vrste je pomemben način ugotavljanja značilnosti neke besedilne vrste pri raziskovanju znotrajbesedilnih in drugih prvin besedila, vendar le v povezavi s kontekstom rabe, torej tudi funkcije rabljenih izrazov. Rabljena leksika namreč skladno s svojim leksikalnim scenarijem (npr. Attardo 2001) naslovnika nakazuje, kako interpretirati besedilo, npr. *Nekoč za devetimi gorami* ... naslovnika informira o tem, da je besedilo, ki ga začenja brati, najverjetneje pravljica. Po Nidorfer Šiškovič (2013: 270) služi določena vrsta besedila določenemu komunikacijskemu namenu. Če komunikacijski oziroma sporočevalni namen enačimo s funkcijo/vlogo besedila, lahko ima besedilo glede na kontekst več namenov, odločitev naslovnika je, katerega bo izbral kot zase sprejemljivega in z vidika tvorca po oceni naslovnika verjetnega.

Vičar (2013: 474) po Martinovem (1989) modelu besedilne vrste te opredeli »kot uresničitev možnih kombinacij kontekstualnih spremenljivk v določeni kulturi, pa tudi kot namen besedila, ki se uresničuje v besedilni strukturi, tj. z zaporednimi besedilnovrstnimi elementi, s katerimi se postopno izraža besedilo.« Kontekstualne spremenljivke opredeli po Hallidayjevih kategorijah polje, ton in način, skladnimi z metafunkcijami jezika. Ta opredelitev povezuje družbeno funkcijo besedila, s tvorčevim namenom in glede na to oblikovano besedilno strukturo, predvidevam pa, da merilo o področju oziroma družbenem sistemu, v katerem nastaja besedilo, sodi na področje t. i. tona.

Navedene opredelitve besedilnih vrst so, kot zapisano, povezane s pristopi ali z vedami raziskovanja besedilnovrstne tematike. Ta je povezana z opredelitvami besedila, zato Heinemann (2000a: 509) in po njem Gansel, Jürgens (2007: 60) menijo, da morajo biti besedilne vrste obravnavane skladno s komplementarno opredelitvijo besedila, tj. kot kombinacije komunikacijskih struktur (zunaj- in znotrajbesedilnih dejavnikov). Po Heinemannu (2000a: 513) »fenomen besedilnih vrst ni enorazsežno določen«, saj le minimalni kriterij, da gre za podmnožico besedil, ki jo lahko opišemo na osnovi določenih relevantnih skupnih značilnosti in ki se od drugih podmnožic besedil razlikuje, ne zadostuje oziroma je zavajajoč. Po tej opredelitvi bi besedilna vrsta lahko bila tudi podmnožica vseh besedil, ki se začenjajo na A (Heinemann 2000a: 509). Po komplementarni opredelitvi besedila Heinemann (2000a: 509–511) navaja štiri osnovne koncepte oziroma modele opredeljevanja besedilne vrste: strukturno-slovnični, semantični/tematski, položajni (situacijski, pragmatični) in funkcijski. Pri strukturno-slovničnem modelu je besedilna vrsta opredeljena na osnovi jezikovnih indecev in razmerij, poudarjene

so torej le znotrajbesedilne značilnosti. Besedilne vrste so s tega vidika izključno ali pretežno formalne in strukturne enote, zato se zdi, da je pomembno, npr. kateri podatki so navedeni v glavi besedila. Tematski/semantični model razlikuje med petimi slogovnimi postopki: opisnim, pripovednim, razlagalnim, utemeljevalnim in inštrukcijskim, besedila nadalje deli glede na temo: politična besedila, gospodarska, znanstvena itd. Gre torej za vsebinsko-semantični vidik razumevanja besedilnih vrst. Po pragmatičnem ali situacijskem modelu besedilne vrste določajo dejavniki komunikacijskega položaja. Pomembni postanejo medij/kanal, področje delovanja, število udeležencev, stopnja medsebojnega poznavanja, družbena razmerja, družbene komunikacijske strukture. S temi dejavniki je opisano besedilo kot tako, a se da povsem strinjati z mnenjem Heinemanna, da navedeni dejavniki nimajo nobene zveze z besedilnimi vrstami. Funkcijski model kot temelj razlikovanja vrst besedil razume ilokucijsko/besedilno funkcijo. Opredeljevanje besedilnih vrst izhaja iz Bühlerjevega modela jezikovnega znaka, psihološko orientiranega modela besedilnih funkcij po Leont'evsu in po Searleovi taksonomiji govornih dejanj.¹⁰ Bistveno je vprašanje, kaj je besedilna funkcija/vloga. Heinemann in Vieweger (1991: 148–150) besedilno funkcijo/vlogo opišeta kot a) funkcijo besedila v interakciji, b) prispevek besedila k realizaciji družbenih okvirjev/možnosti, c) k posameznikovim ciljem in č) h konstituiranju družbenih razmerij. Avtorja navedeta štiri primarne besedilne funkcije, ki so v medsebojnem inkluzivnem razmerju. Funkcije poimenujeta z glagoli izraziti (nem. *sich ausdrücken, selbst darstellen*), povezati (nem. *kontaktieren*), informirati (nem. *informieren*) in usmerjati (nem. *steuern*). Vsako besedilo vrednoti, vendar v različnem obsegu, le v besedilih o fiktivnem svetu se v največji možni meri pojavlja estetski učinek. Dodajata, da je navedeno možno doseči tudi z nejezikovno komunikacijo, zato ne moremo trditi, da gre izključno za jezikovne funkcije. Tako razumevanje funkcije/vloge besedila vključuje večfunkcijski vidik, ki ga poudarja jezikovna pragmatika, in jih povezuje s funkcijami besedila po Bühlerju in Jakobsonu, kar je nujno potrebna povezava, ki jo v nekoliko drugačni obliki zagovarja že Kunst Gnamuš (1994a: 54–55 po Nuyts 1992: 60).

Besedilne vrste se torej, upoštevaje večrazsežnostni model,

konstituirajo prek prototipičnih ena z drugo povezanih kontekstualnih in strukturnih značilnosti. Oblikujejo okvir za prototipične na osnovi konvencij jezikovnih uporabnikov temelječih jezikovnih/govornih vzorcev s karakterističnimi funkcijskimi, medijsko-položajnimi in tematskimi značilnostmi kot tudi glede na te značilnosti ustrezno obliko strukture besedila. (Gansel, Jürgens 2007: 92.)

Besedilne vrste so produkti konvencionalnih jezikovnih dejanj znotraj posameznega komunikacijskega področja. »Komunikacijsko področje je določeno družbeno področje, za katera so konstitutivne specifične norme dejanj in vrednotenjske norme. Komunikacijsko področje lahko opišemo kot položajno in družbeno

¹⁰ Tudi dejstvo, da lahko ima eno govorno dejanje in s tem eno besedilo več prevladujočih besedilnih funkcij, saj so številna govorna dejanja hibridi (Verschuere, 2000: 44) potrjuje, da razvrstitev besedilnih vrst, ki bi temeljila pretežno na besedilni funkciji, ne more biti ustrezna.

opredeljene complete besedilnih vrst.« (Gansel in Jurgens 2007: 70). To pomeni, da besedilne vrste niso določene le glede na komunikacijsko področje, ampak to področje hkrati konstituirajo (Gansel in Jurgens 2007: 70). Družbeni sistemi ali komunikacijska področja so 1) vzgoja, 2) množični mediji, 3) gospodarstvo, 4) pravo, 5) religija, 6) znanost, 7) politika in 8) umetnost (Gansel in Jurgens 2007: 70). Med komunikacijska področja oziroma družbene sisteme bi bilo dobro uvrstiti družino.

3.1 Tipologizacija in klasifikacija besedilnih vrst

»Besedilo oziroma dvogovor se razvršča v kategorije glede na zelo pomembna oziroma prevladujoča merila.« (Heinemann, Viehweger 1991: 137). Za najstarejši poskus klasifikacije besedil glede na znotraj- in zunajbesedilne značilnosti Gansel in Jürgens (2007: 60–61) navajata funkcijske stile. Ta delitev predstavlja zelo grobo razvrstitev besedilnih vrst. Funkcijska stilistika po njunem kot temeljni pristop k besedilnim vrstam vzpostavlja razmerja med delovanjem jezika v specifičnih družbenih okoljih in določenimi jezikovnimi pojavi. Tovrstno razvrstitev besedil najdemo tudi pri Toporišču (2000: 721–725), po katerem ima vsako besedilo svoje posebne, tj. vrstne ali žanrske, značilnosti. Žanrske lastnosti na kratko predstavi na primeru umetnostnih besedil in so določene z zvrstjo, tj. liriko, epiko ali dramatiko. Znotraj teh je posamezno besedilo določeno še z besedilovrstnimi značilnostmi: roman, novela, črtica. Izraz *zvrst* enkrat predstavlja večjo množico, tj. množico vseh funkcijskih zvrsti, drugič zvrsti znotraj umetnostne funkcijske zvrsti: epiko, liriko, dramatiko. To pa ustvarja precejšno nejasnost pri razumevanju razmerij med besedilnimi vrstami. Tudi Gansel in Jürgens (2007: 73) kot primer razvrščanja besedil v razrede, vrste, zvrsti vzameta umetnostna besedila, in sicer v besedilni razred uvrstita *literarna besedila*, v besedilno družino *poezijo*, kot besedilno vrsto navedeta *ljubezensko poezijo*, kot različice besedilne vrste pa *petrarkistično ljubezensko poezijo*. Pri tem opozorita na razliko med klasifikacijo besedil, ki je vertikalna delitev, npr. na področju umetnosti so umetnostna besedila epika, poezija, dramatika, in tipologizacijo. Pri tej gre za horizontalno delitev: roman, novela; sonet, oda, romanca; komedija, tragedija.

Sicer pa Toporišč (2000: 715–718) besedila ločuje še glede na število tvorcev (eno- in večgovorna), mernost (vezana in nevezana besedila), število hkratnih pogovorov (večpogovorna) in osebovost (prvo- in tretjeosebno pripovedovanje), vendar zadnji dve merili nista merili istega nivoja razvrščanja besedil v besedilne vrste kot predhodna merila, zato o jasnih medsebojnih razmerjih med besedilnimi vrstami težko govorimo.

Kot že napisano, Mikolič (2007) razvršča besedila v besedilne vrste glede na različno vplivajnsko/ilokucijsko vlogo. Avtorica tipologijo in poimenovanja besedilnih vrst oblikuje »na osnovi slogovnega ubeseditvenega načina (npr. poročilo, opis, pripoved, razlaga), prevladujoče vplivajnske vloge besedila (npr. informacija, prošnja, prisega, zahvala), okoliščin sporočanja (npr. uradna prošnja, javna zahvala),

reference (npr. vremensko poročilo, športne vesti) itd.« (2007: 342). Sledi torej razvrsti besedil glede na tvorčevo namero, ki jo uresničuje posamezno besedilo. Znanstvena besedila uvrsti v spoznavno vrsto vplivajanskih dejanj (Mikolič 2007: 352), znotraj sporazumevalnih/interaktivnih besedil govori o prikazovalnih, pozivnih, zavezovalnih, povezovalno-izraznih besedilih, med zadnja uvršča opravičilo¹¹ in komentar, ki je sicer mnenjsko besedilo, a poziva naslovnika k spremembi stališča, spodbujanja k aktivnosti, k novim komentarjem, zato sodi pravzaprav med pozivna argumentativna besedila (Gansel in Jürgens 2007: 70). Mikolič pri razvrščanju besedil sicer upošteva skorajda vse vidike večrazsežnostnega modela po Heinemannu, vendar jih medsebojno ne povezuje; npr. *prijava teme zaključnega dela* je besedilna vrsta, značilna za mejno območje med področji znanost, pravo in izobraževanje, je utemeljevalno, pozivno in predstavitevno ter uradno, zapisano besedilo, tvorec z njim prosi institucijo, da mu odobri izbrano temo kot primerno za zaključevanje študija, prikazuje, da izpolnjuje pogoje, da prijavo lahko tvori, in s samim tvorjenjem prijave in njeno oddajo ustreznim službam znotraj fakultete začenja formalni postopek zaključevanja študija.

Po Kuster (2013: 58–62) so kriteriji razlikovanja besedilnih vrst trije: komunikacijska situacija (pismo, radijska/televizijska oddaja), besedilna funkcija (npr. navodilo, komentar, zaobljuba) in besedilna vsebina (vremensko poročilo, športno poročilo, kuharski/zdravniški recept). Pomembna pri razvrščanju besedilnih vrst je struktura, ki je lahko opazna pri nekaterih, po njenem mnenju, »izraziteje normiranih besedilnih vrst«, kot so osmrtnica, kuharski recept, oporoka. Avtorica pri tem pozablja, da je normiranje besedilne vrste pogoj za obstoj katerekoli besedilne vrste. S strukturnega smisla sta po mnenju Kuster za določanje besedilne vrste pomembni tematski kategoriji tema in način razvijanja teme oziroma slogovni postopki.¹² Sledi torej le Brinkerjevi shemi petih korakov besedilnovrstne analize.

Nidorfer Šiškovič (2013: 271) besedilne vrste razvršča po različnih področjih (besedilne vrste poslovnega, medicinskega, pravnega področja) in nadžanre, superžanre ali žanrske kolonije, »tj. žanre, ki so skupni več področjem, npr. dopis, zapisnik, e-sporočilo; ti so si navzven podobni, po posameznih področjih pa se ločujejo po svoji notranji zgradbi« (Nidorfer Šiškovič 2013: 271). Njeno razumevanje pojma področja je prekrivno s Heinemannovimi komunikacijskim področji ali družbenimi sistemi, vendar pa se jasnost razvrščanja z vpeljavo nadžanrov, ki so skupni več področjem, izgubi.

Smolej (2012) in Krajnc Ivič (2009: 133–244) razvrščata govorjena besedila. Prva razlikuje besedilne vrste v spontanem govoru, več pozornosti nameni različicam/vrstam pripovedi. Druga ločuje med razgovorom in pogovorom ter opisuje značilnosti izbranih besedilnih vrst, kot so npr. razgovor pri zdravniku, zapisnik o zaslišanju

¹¹ Namen opravičila je dobiti naslovnikovo oprostitev, zato je to pozivno in lahko izvršilno besedilo (Krajnc Ivič 2010).

¹² Mikolič (2007) uporablja termin slogovni ubeseditveni način, Vičar (2013) pa (stvarna) besedilna vrsta.

obdolženca/priče, zaslišanje na sodišču, razgovor odvetnika s stranko, razgovor za sprejem v službo.

Ugotovimo lahko, da navedena razvrščanja besedilnih vrst niso enotna in da lahko besedilne vrste sodijo v eno skupino ali v drugo ali v več skupin. Nejasnosti ustvarjajo tudi poimenovanja množic besedil, rabljeni strokovni izrazi, ki niso povsem prekrivni, saj izhajajo iz različnih teoretskih vidikov.

3.1.1 Poimenovanja in pojmovanja množice besedil

Hierarhična razvrstitev besedil vključuje izraze: razred besedilnih vrst, besedilna vrsta, rod besedil, različica besedila, superžanr, nadžanr, zvrst idr.

Besedilne vrste se, kot zapisano, normirajo prek prototipičnih znotraj- in zunajbesedilnih prvin. Znotraj posameznega komunikacijskega področja ali družbenega sistema Gansel in Jürgens (2007: 75) govorita o besedilnih vrstah v ožjem (jedrnem) in širšem (mejnem) smislu (Tabela 1).

Razred besedilnih vrst je pojav množice besedilnih vrst znotraj določenega komunikacijskega področja (Gansel in Jürgens 2007: 70), ki hkrati določa temo besedila: medijska, pravna, cerkvena, znanstvena idr.

Besedilni tipi so vezani na besedilno infrastrukturo, opredeljeni so torej na jezikovnih, znotrajbesedilnih značilnostih (Gansel in Jürgens 2007: 69). Kot besedilne tipe navajamo slogovne postopke oziroma tematske razvoje, ki so prepleti vsebine in načina njenega ubesediljenja. Heinemann (2000b: 358) navede tri temeljne postopke: opisovanje, pripovedovanje in utemeljevanje. Praviloma se sicer navajajo štirje besedilni tipi, in sicer opisovanje dejstva v prostoru, pripovedovanje, ki vrednoti fenomene v času, ekspozicija ali razlaganje, tj. razgradnja konceptov, in argumentacija (Gansel in Jürgens 2007: 69). Številni avtorji (npr. Vičar 2013)¹³ poleg teh navajajo še obveščanje, eksplikacijo in instrukcijo.

Za razliko od navedenih terminov se izraz besedilni vzorec nanaša na miselno podstavo strukture besedila (Gansel in Jürgens 2007: 53). Gre za scenarij neke besedilne vrste, izraz je primerljiv s terminom leksikalni scenarij s področja semantike (prim. Attardo 2001). Gansel in Jürgens (2007: 61) namreč zagovarjata trditev, da posamezni interakcijsko-vedenjski vzorec določa tudi način ubesediljenja, npr. interakcijsko-vedenjski vzorec *ukaz* do določene stopnje določa skladišne in fonološke značilnosti tega govornega dejanja, ter izključujejo druge interakcijsko-vedenjske vzorce. Npr. ukažemo lahko z glagolom v velelniku *Pospravi posodo!* ali z eliptično strukturo *Posoda!*. Za posamezno besedilno vrsto so se zgodovinsko-

¹³ Vičar (2013: 474) po Martinu (1989) navaja pet »t. i. stvarnih besedilnih vrst (angl. *factual genres*): procedura, opis, poročilo, razlaga, ekspozicija«, ki pa so pravzaprav besedilni tipi, torej večja skupina besedil kot besedilna vrsta.

-razvojno tako oblikovali različni besedilni vzorci, ki lahko vodijo v različice besedilne vrste. Gansel in Jürgens (2007: 70) kot primer navajata pet različic komentarja, ki kot argumentativno mnenjsko besedilo poziva k spreminjanju mnenja/delovanja ali k nadaljnjim komentarjem. Komentar je lahko oblikovan tako, da predstavi dve ali več ločenih videnj, lahko je oblikovan po načelu za – proti. Tak komentar nujno vključuje zaključek. Nadalje je komentar lahko izraz strinjanja z izhodiščnim besedilom. Za razliko od navedenih različic komentarja pa v kratkem komentarju ni prostora za lastne argumente, saj temelji le na citatih. Avtorja navajata še pamflet kot vrsto komentarja, ki sramoti.

Kategorije Lingvistka besedilnih vrst		
Razred	Besedilni razred: medijska besedila	
Red	Besedilni red: novinarska besedila	
	Jedro področje	Mejno področje
Družina	Besedilna družina: Mnenjska besedila	Oglaševalska besedila
Rod/vrsta	Besedilna vrsta a) Komentar	Osmrtnica, ženitni oglas
Različice	Različice besedilne vrste Kratki komentar	Ženitni oglas/ponudba (ženitnih) posredovalnic

Tabela 1: Razvrščanje besedil, primerljivo z razvrščanjem na področju biologije (prirejeno po Gansel in Jürgens 2007: 72).

Ta predstavitev (Tabela 1) bi lahko služila kot model razvrščanja besedil znotraj posameznega komunikacijskega področja, vendar tudi ta model ne razjasni vsega. Odprto npr. a) ostaja vprašanje medija oziroma vpliv medija na oblikovanje analognega zapisanega, govorjenega besedila v primerjavi z digitalnimi zapisanimi, govorjenimi besedili, b) s tem povezano vprašanje večkodnosti oziroma multimodalnosti besedila. Upoštevati je treba, da lahko vizualni in drugi kodi bistveno vplivajo na smisel besedila, medtem ko za medij velja ugotovitev Heinemann (2000a: 509–511), da je z medijem kot komunikacijskim dejavnikom opisano besedilo kot tako, kar po njegovem nima zveze z besedilnimi vrstami. Ker je jezik in s tem raba jezika, torej besedila, družbeni pojav in so besedilne vrste produkti konvencionalnih jezikovnih dejanj znotraj posameznega komunikacijskega področja jezikovne/diskurzivne skupnosti, je treba upoštevati posebnosti in značilnosti slovenske jezikovne skupnosti.

Temu načinu razvrščanja besedil se najbolj približata prispevka Mikolič (2007a) ter Mikolič in Rolih (2015). V prvem prispevku Mikolič turistična besedila klasificira v množice a) pravna, b) znanstvena, c) strokovna in poljudnoznanstvena, č) publicistična besedila, d) turističnoposlovna in e) turističnooglaševalska. Znotraj teh množic razvršča besedila dalje glede na »sporočanski namen, referenco in prenosnik/medij« (2007a: 108). Dobro bi bilo, da bi vpeljala komunikacijska področja ali

družbene sisteme in jedrne ter mejne besedilne vrste nekega področja. Katere besedilne vrste predstavljajo jedrno področje razreda turističnih besedil? Turistični vodnik? Mikolič (2015: 192) po slovarju TURS navaja »43 vrst turizma in na 81 področij, kot ožjeturistična, navaja gostinstvo/kulinarika/(jedilni list), nastanitvena dejavnost, promet (vozni red, opisi poti), turistično posredništvo, turistično trženje. Sklepam lahko, da ta področja znotraj komunikacijskega področja turizma kot gospodarske dejavnosti predstavljajo besedilne družine, rodove ali vrste jedrnega področja, besedila, ki nastajajo v povezavi z drugimi komunikacijskimi področji (npr. pravo, umetnost, znanost, religija, vzgoja) pa tvorijo besedilne družine, rodove, vrste mejnega področja.

V prispevku o besedilni zvrstnosti v novih medijih Mikolič in Rolih (2015) kot ključni merili razvrščanja spletnih besedilnih vrst navajata a) avtorstvo oz. razmerje med tvorcem in naslovnikom in b) funkcijo besedila ter z njo povezanima vsebino in strukturo besedila. Ob upoštevanju navedenih spremenljivk se oblikuje klasifikacija spletnih besedil, ki deloma pokriva različna komunikacijska področja (množični mediji, pravo, umetnost, znanost), a avtorici tega ne izpostavita, prav tako ne upoštevata besedilnih tipov, različic besedilnih vrst in ne jedrnih oziroma mejnih besedilnih vrst komunikacijskega področja. Spletna dostopnost npr. zapisnikov sej državnih organov, besedil zakonodaje ne vpliva na znotraj- in tudi na nekatere zunajbesedilne prvine teh besedilnih vrst, ampak je s tem opredeljena le dostopnost besedila oziroma medij. Po Gansel in Jürgens (2007: 13) gre v takih primerih le za razliko med analognimi in digitalnimi besedili.

4 Sklep

Besedilo in besedilne vrste so kompleksni družbeni, jezikovni in kognitivni fenomeni. Njihovo raziskovanje vključuje več razsežnosti, ki se med seboj dopolnjujejo, kar je bilo na kratko prikazano na primeru opredelitev in funkcije *prijave teme zaključnega dela*. Tako prehajanje besedil in besedilnih vrst med komunikacijskimi področji in spreminjanje besedilnih vrst glede na spreminjanje jezikovnih-interakcijskih vzorcev naj bi odražala klasifikacija in tipologizacija besedilnih vrst. Ta naj upošteva večrazsežnostni model opredeljevanja besedilne vrste kot produkta konvencionaliziranih jezikovnih dejanj znotraj komunikacijskega področja, ki ga posamezna besedilna vrsta konstituira v neki jezikovni skupnosti, in naj bo primerljiva z razvrščanjem na področju biologije, tj. po komunikacijskih področjih, pri čemer se loči jedrno področje od mejnega. Smiselnost in možnost prenosa predstavljenega razvrščanja besedilnih vrst lahko pokaže le nadaljnje raziskovanje tega področja in natančno raziskovanje tudi značilnosti družbenih sistemov oziroma komunikacijskih področji pri nas.

Literatura

- Attardo, Salvatore, 2001: *Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Bhatia, Vijay K., 1993: *Analysing Genre: Language Use in Professional Settings*. London, New York: Longman.
- Bizjak Končar, Andreja, 2005: *Pridiga kot žanr*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Gansel, Christina, in Jürgens, Frank, 2007: *Textlinguistik und Textgrammatik (eine Einführung)*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Heinemann, Wolfgang, 2000a: Textsorte – Textmuster – Texttyp. Brinker, Klaus, Antos, Gerd, Heinemann, Wolfgang, in Sager, Sven F. (ur.): *Text- und Gesprächslinguistik: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Berlin, New York: Walter de Gruyter (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft; Zv. 16). 507–523.
- Heinemann, Wolfgang, 2000b: Vertextungsmuster Deskription. Brinker, Klaus, Antos, Gerd, Heinemann, Wolfgang, in Sager, Sven F. (ur.): *Text- und Gesprächslinguistik: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Berlin, New York: Walter de Gruyter (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft; Zv. 16). 356–369.
- Heinemann, Wolfgang, in Viehweger, Dieter, 1991: *Textlinguistik (eine Einführung)*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Hudej, Sonja, 2001: Argumentacijski procesi in prepričevalna sredstva v besedilu. *Slavistična revija* 49/3. 205–222.
- Katnić-Bakaršić, Marina, 1999: *Lingvistička stilistika*. Budimpešta: Open Society Institute.
- Krajnc Ivič, Mira, 2009: *Razgovor kot vrsta komunikacijskega stika*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, Zora 63.)
- Krajnc Ivič, Mira, 2010: Jezikovno-vedenjski vzorci opravičevanja v slovenščini. *Slavistična revija* 58/1. 133–147.
- Kunst Gnamuš, Olga, 1994a: *Teorija sporazumevanja*. 1. natis. Ljubljana: Pedagoški inštitut, Center za diskurzivne študije.
- Kuster, Helena, 2013: *Izbrane teme iz besediloslovja, stilistike in pragmatike slovenskega jezika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Mikolič, Vesna, 2007: Modifikacija podstave in argumentacijska struktura besedilnih vrst. *Slavistična revija* 55/1–2. 341–355.
- Mikolič, Vesna, 2007a: Tipologija turističnih besedil s poudarkom na turističnooglaševalskih besedilih. *Jezik in slovstvo* 52/3–4. 107–116.
- Mikolič, Vesna, in Rolih, Maša, 2015: Besedilna zvrstnost v novih medijih kot slovarska vsebina. Smolej, Mojca (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis* (Obdobja 34). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 511–518.
- Nidorfer-Šiškovič, Mojca, 2013. Žanrskost funkcijskih besedilnih vrst. Žele, Andreja (ur.): *Družbena funkcijskost jezika: (vidiki, merila, opredelitve)* (Obdobja 32). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 269–275.
- Nuyts, Jan, 1992: *Aspects of a Cognitive–Pragmatic Theory of Language*. On Cognition, Functionalism, and Grammar. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Smolej, Mojca, 2012. *Besedilne vrste v spontanem govoru*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Starc, Sonja, 2011: Stik disciplin v besedilu iz besednih in slikovnih semiotskih virov. Kranjc, S. (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki* (Obdobja 30). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 433–440.

Toporišič, Jože, 2000⁴: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja Maribor.

Vičar, Branka, 2013: Peticija kot besedilna vrsta in njena politična umeščenost. Žele, Andreja (ur.): *Družbena funkcijskost jezika: (vidiki, merila, opredelitve)* (Obdobja 32). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 473–479.

Vičar, Branka, 2015: Slovnični pristop k vizualni komunikaciji: vizualna analiza vojnih fotografij. Smolej, Mojca (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis* (Obdobja 34). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. Del 2. 801–810.